

Az Gelişmiş, Ziraî Bir Ekonomide Fiat Seviyesindeki Değişmelerin Tahlili

Doç. Dr. Ahmet Kılıçbay

I

İktisadî kalkınma yolunda bulunan az gelişmiş ekonomiler çok defa enflasyonist bir tazyik altında bulunmakta ve fiatlar umumî seviyesinde bariz bir artış müşahede edilmektedir. Fiat seviyesindeki devamlı yükselişin izahında gerek batı, gerek az gelişmiş ülkeler iktisatçıları bütçe açıklarını, para emisyonundaki artışı ve takip olunan yatırım politikalarını bir sebep olarak ele almışlardır. Bu âmillerin bazı şartlar altında enflasyon yaratması mümkündür. Fakat bütün bunlar meseleyi izaha yeterli değildir. Zira fiat seviyesini artıran başka âmiller de mevcuttur.

Müteakip sahifelerde az gelişmiş ziraî bir ekonominin işleyişini muayyen bir görüş zaviyesinden inceleyip onun meselelerini bir «macro - model» içinde tetkik edeceğiz. Ele alacağımız model istatistik malûmattan ziyade «a priori» faraziyelere istinad edecektir. Fakat bu a priori faraziyelerin bazı az gelişmiş ekonomilerde müşahede olunan gerçeklerden uzak olmamasına bilhassa dikkat etmiş bulunuyoruz.

II

MODEL

Muayyen bazı vasıfları haiz bulunan az gelişmiş ekonomiyi, a priori faraziyelere istinaden, nazarı bir çerçeve içinde ve kısmen «deductive» metodun yardımı ile tetkik edeceğiz.

Bu maksatla kurduğumuz «MODEL» de ekonomiyi 4 sektöre ayıracağız.

1 — Ziraat sektörü.

2 — Ticaret sektörü (Bu sektör bilhassa spekülâtif faaliyeti ile ele alınacaktır).

3 — Âmme sektörü [Bu sektör esas itibariyle modelin dışında (exogenous) kalır.]

4 — Diğer üç sektörün dışında kalan hususî sektör. Ziraat ve ticaretten gayri bütün produktif faaliyetleri içine almaktadır.

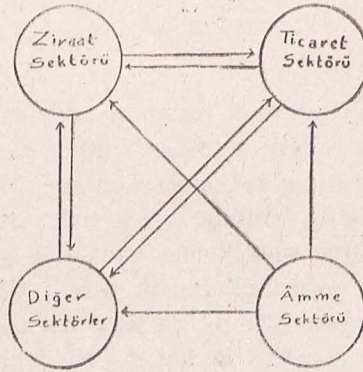

Diagram 1

Aralarında karşılıklı münasebetleri 1 inci diagramda gösterdiğimiz sektörleri biraz daha yakından tetkik edelim.

Ziraat Sektörü :

Bilhassa gıda maddeleri müstahsili bir sektör olarak ele alınmıştır. Ekonomide nisbî ehemmiyetinin çok büyük olduğunu farzediyoruz.

Ticaret Sektörü :

Bu sektörde hâkim temayül spekülâtif ticaret, spekülâtif mal iddiharı ve yüksek kâr isteğidir.

Âmme Sektörü :

Bu sektör millî gelir akımına ilâve yapan ve ondan çeken bir ajan olmaktan ziyade, iktisat politikasının yapıcısı ve tatbikcisi olarak ele alınmıştır.

Bu sebeple meseleyi Keynesiyen bir maliye politikası yönünden tetkik etmeyeceğiz.

Diğer üç Sektörün Dışında Kalan Sektörler :

Bu sonuncu çeşitli istihsal kollarını içine alır. Spekülatif maksat gütmeyen, ziraî ve ticarî bir karakter taşımayan her çeşit istihsal kolu bu guruba dahildir.

III

MÜŞAHEDELER ve FARAZİYELER

Ele aldığımız muayyen tip ve karakter arzeden ekonomide şu hususlar bilhassa göze çarpmaktadır.

1 — Bahis konusu az gelişmiş memlekette ziraat sektörünün nisbî ehemmiyeti büyüktür. Diğer bir ifade ile millî istihsalın büyük bir kısmı bu sektörden temin edilmektedir. İktisadî gelişme boyunca ziraat sektörünün istihsal takati artmaktadır. Böyle bir takat artışı zaruridir; çünkü, nüfus kuvvetle çoğalmaktadır. (Buna rağmen ziraat sektöründe istihsal hacmi hava şartlarına uyum üzere temevvüçler arzedecektir).

2 — Ticaret cazip bir iş sahasıdır. Bu sebeple likit sermayenin büyük bir kısmı bu kola akmaktadır. Böylece yatırıma elverişli mahdut miktardaki likit sermayenin diğer sektörler aleyhine, bu kola tahaccümü beklenilebilir.

Bu sektör aynı zamanda spekülatif mal iddiharını artıran bir sektördür. Dolayısıyla mal stoklarının millî gelire nispeti optimalin üstündedir. Bu iktisadî bir kayıptır.

Ticaret sektörünün sahip olduğu bu hususiyetler iki netice doğurmaktadır :

a — Diğer prodüktif yatırımlara (bilhassa endüstri) elverişli kaynaklar azalmakta ve endüstride müteşebbis ve işletme idarecisi arzı daralmaktadır.

b — Ticarete ve bilhassa spekülâtif ticaret kolundaki kazan-
cın yükseldiği bu sektörün diğerlerine nazaran alternatif avantaj'ı-
nı artırmaktadır. Böylece mahdut kaynakların muhtelif istihsal kol-
larına bölünüşünde fiziksel prodüktivite kıstasından ziyade kârılık
prensibi hâkim rol oynamakta ve «sosyal refah» bundan zarar gör-
mektedir. Alternatif avantajı çok yüksek olan bu sektördeki kârın
büyüklüğü diğer sektörlerdeki yatırım isteğini azaltmaktadır. Keza
ticaretteki kârın yüksekliği müteşebbislerce şayanı kabul ortalama
normal kâr haddini de artırmakta ve ekonomiyi «yüksek kâr eko-
nomisi» durumuna ulaştırmaktadır.

*Az Gelişmiş Ekonomilerde Spekülâtif Ticaret ve Mal İddiharın-
nın sebepleri :*

Az gelişmiş ekonomilerin çoğunda müteşebbisler ticaret saha-
sını tercih etmekte ve spekülasyon maksadı ile mal iddiharında bu-
lunmaktadırlar. Bunun sebeplerini üçe irca edebiliriz :

- i — Müteşemmislerin «zaman tercihi» (time preference),
- ii — Spekülasyon temayülü,
- iii — Bir teşebbüse (bilhassa sınaî bir teşebbüs) sahip olmak-
tan dolayı duyulan, «direct» tahmin hissini bulunmayışı.

Bunları ayrı ayrı ele alıp daha yakından tetkik edelim.

- i — Müteşebbislerin zaman tercihi :

Ekonomi sujeleri müstehlik sıfatiyle olduğu gibi, müstahsil sı-
fatiyle de bir zaman tercihinde sahiptirler. Bir fert müstehlik sıfati
ile bu günün istihlâki ile yarının istihlâki arasında bir «faide» mu-
kayesesi yaparak kendine has bir zaman tercihinde sahip olur.

Buna benzemek üzere müteşebbisler, işe yatırdıkları sermaye-
nin yakın bir tarihte sağlayacağı gelirle uzak bir tarihte sağlaya-
cağı gelir arasında bir faide mukayesesi yaparlar. Az gelişmiş ül-
kelerin müteşebbisleri böyle bir mukayesede en yakın tarihin geli-
rini, ona büyük birpuvan vermek suretiyle değerlendirirler. Bu se-
beple kısa bir zamanda çok verim sağlayacak iş sahalarını (ticaret
gibi) tercih ederler. Diğer bir ifade ile sabırsızdırlar, beklemeye ta-
hammülleri yoktur. Neticede uzun bir zaman süresi sonunda verim
sağlayacak olan sınaî yatırımlar arzulanan miktara ulaşamaz.

Bundan başka az gelişmiş ülkelerin müteşebbislerinde «iktisadî ufuk» çok dardır. Müteşebbisler muayyen bir gelecekte ötesini göremez ve bu sebeple uzun vadeli sınaî yatırımlara giremezler.

ii — Spekülasyon temayülü :

Az gelişmiş memleketlerin müteşebbisleri spekülasyon'un sağladığı kazancı çok cazip bir gelir kaynağı addetmektedirler. İktisadî şartlar da spekülasyonu mümkün kılacak bir hava yaratır. Bu sebeple yüksek kazançlar sağlamak gayesi ile mal iddiharı bazı maddelerin kıtlığını biraz daha artırmakta, fiyatını yükseltip kazançları büyütmektedir.

iii — Teşebbüse sahip olmaktan doğan vasıtasız bir tahmin hissi meselesi :

İktisadî teşebbüsler kâr gayesi ile kurulurlar. Kârı büyük olan sahada yatırımlar ve istihsal artar. Fakat büyük sınaî teşebbüslerin kurulmasında kâr motifinden başka faktörler de rol oynayabilir. Prestij, bir teşebbüse sahip olmaktan duyulan gayri maddî tatmin hissi, sosyal, siyasî nüfuz v.s. gibi âmiller bu kategoriye girer.

Bunu izah için müteşebbisleri muayyen bir işe teşvik için gerekli rantablite haddini α ile gösterelim. Teşebbüste kârdan başka bir motif rol oynamadığı takdirde asgarî rantabilite haddi [1] kâr haddine eşittir :

$$\alpha = P$$

Fakat gayri maddî tatmin faktörünü de nazara alıp onu yukarıdaki denkleme ilâve ettiğimiz takdirde şu neticeyi elde ederiz :

$$\alpha = (P + k)$$

k : Burada gayri maddî tatmin faktörüdür.

P : Kâr haddini göstermektedir.

[1] Buradaki «rantabilite haddi» iktisat literatüründe rastlanandan farklı bir mânada alınmıştır. Çünkü ele aldığımız rantabilite haddi α , kâr haddinden başka gayri maddî faktörleri de ihtiva etmektedir.

k positif bir kıymete sahip olduğu takdirde $\alpha > P$ olur. Sözle ifade edersek şöyle demek icap eder. Müteşebbisleri yatırıma teşvik edecek gayri maddî tatmin faktörünün büyüklüğü nisbetinde kâr haddi küçük olabilir ve bu kâr yatırım artışına kifayet eder. k az gelişmiş memleketlerde çok küçük hatta sıfırdır. Bu sebeple bu memleketlerde sınaî yatırım artışı için kâr haddinin büyük olması zaruridir.

Spekülatif iddiharı artıran ve yukarıdakilerden başka bir âmili ele alalım. Bu daha ziyade mevzuun dinamik cephesini teşkil eder.

Mal kıtlığı ile karşı karşıya bulunup fiat seviyesi devamlı olarak yükselen ekonomilerde gerek müteşebbislerin ve gerek müstahsillerin ileriye ait fiat tahminleri çok defa, fiatların daha büyük bir hızla artacağı merkezindedir. Teknik bir terimle ileriye ait fiat tahmini elâstikiyeti 2 den büyüktür.

İleriye ait tahmin elastikiyeti 1 den büyük olduğu hallerde istihsal ve istihlâk plânlarında zaman fasılları arasında bir ikame bahis konusu olur. Böyle bir durumda müstehlikler fiatların ileride daha fazla artacağını düşünerek müstakbel taleplerini halihazır talebe kısmen ilâve etmek suretiyle carî harcamayı artırırılar. Müstahsiller ise istihsal plânlarında bugün daha az, ileride daha çok istihsale yer veren bir tadil yaparlar. Neticede carî arz azalır, talep artar ve müstehlikler ve müstahsiller elinde mal stokları birikir. Bu fiat artışına daha büyük bir hız verir.

IV

TAHLİL

Yukarıdaki peşin izahattan sonra üç meseleyi ele alacağız :

- i — Fiat seviyesindeki yükselişi izah,
- ii — Gelişme haddini, yani reel gelir artışı haddini tayin,
- iii — Ele aldığımız dört sektör arasındaki münasebetleri makro-ekonomik bir şema içinde tetkik.

Bu meseleleri izah için iki temel denklem'e istinad edeceğiz :

$$\text{Fiat denklemi} \quad : \quad P = \frac{M(1 - U)}{Q(1 - r)}$$

$$\text{Gelişme denklemi : } G = \frac{S [*]}{Y} \cdot \frac{\Delta Y}{\Delta K}$$

$$\text{veya : } \frac{S}{Y} \cdot \frac{I}{\frac{\Delta K}{\Delta Y}}$$

Bu denklemlerden birincisinde P fiat seviyesini, U âtil para nisbetini, Q istihsal hacmini, r mal iddiharı meylini gösterir.

İkinci denklemde G iktisadî gelişme haddini, S tasarruf hac-

mini, Y gelir seviyesini, $\frac{S}{Y}$ tasarruf meylini $\frac{\Delta K}{\Delta Y}$ ise marjinal

kapital koefisyanını, yani bir birim istihsal artışını sağlamak için

gerekli sermaye yatırımını gösterir. $\frac{\Delta Y}{\Delta K}$ ise marjinal produkti-

teye delâlet eder.

Az gelişmiş ülkelerde (M) deki artışın az olduğu iddia edilemez. Buna mukabil V oldukça düşük bir kıymete sahiptir.

Bunun sebeplerini araştıralım. İktisaden inkişaf etmiş bulunan ülkelerde mecmu para arzını üç bölüme ayırmak kabildir. a) Aktif tedavüldeki para, b) Malî tedavüldeki para, c) Atıl para. Aktif tedavüldeki para mal ve hizmetlerin satın alınmasında kullanılır. Malî tedavüldeki para ise menkul kıymetler alım satımı dolayısıyla tedavül eder. Atıl para bu ikisinin dışında tamamen atıl bir şekilde muhafaza edilen paradır. Malî tedavüldeki paranın mal fiatları üzerinde direkt bir tesiri yoktur. Atıl paranın çokluğu, aktif paranın azalmasını ve dolayısıyla (aktif paranın tedavül sür'ati değişmek kaydıyla) fiatların düşmesini gerektirir.

[*] Denklemde marjinal tasarruf meyli ortalama tasarruf meyline eşit olduğundan :

$$\frac{S}{Y} = \frac{\Delta Y}{\Delta S} \text{ dir.}$$

U atıl para ile malî tedavülde bulunan parayı ihtiva eden bir nispettir. Yani U mecmu para arzında ne nisbette atıl ve malî tedavül maksatlı paranın bulunduğunu gösterir. M sabit kalmak kaydı ile U ne kadar yüksek olursa fiat o kadar düşük olur.

Az gelişmiş ekonomilerde malî tedavülde bulunan paranın mecmu para miktarına nispeti çok düşüktür. Diğer taraftan atıl paranın mecmu para miktarına olan nisbetinin pek yüksek bulunduğu iddia edilemez. Bu sebeple M de her hangi bir artışın çok büyük bir kısmı harcamaya tahsis olunarak fiat seviyesini yükseltir.

Şimdi $Q(1-r)$ e gelelim. Bu fiilen arzolunan mal ve hizmet miktarını gösterir.

Burada $Q(1-r)$ kısmındaki Q iki kısımdan meydana gelir :

$$Q_m = Q_1(1-Z_1) + Q_2(1-Z_2)$$

$$Q_m = \text{Mübadeleye dahil istihsal}$$

$$Q_1 = \text{Ziraî istihsal}$$

$$Z_1 = \text{Ziraat sektörünün zati istihlâki}$$

$$Q_2 = \text{Ziraatin dışında kalan bütün sektörlerin mecu istihsalı}$$

$$Z_2 = \text{Ziraî olmayan istihsalden yapılan zatî istihlâk}$$

Böylece $Q_m = Q_1(1-Z_1) + Q_2(1-Z_2)$ denklemi bize mübadeleye dahil istihsal (Q_m) hacmini verir. Bu sebeple ilk fiat denklemini değiştirerek şöyle yazmamız icap eder :

$$P = \frac{M(1-U)}{Q_m(1-r)}$$

Az gelişmiş ziraî bir ekonomide millî gelirin büyük bir kısmı toprakta kazanıldığından $Q_1(1-Z_1)$ üzerinde ehemmiyetle durmak icabeder. Bu sektörde Z_1 , 1 den küçük olduğu takdirde ($1 > Z_1$) mübadeleye elverişli fazla meydana gelir. Şu halde mübadeleye elverişli ziraî istihsalin hacmi Q_1 ve Z_1 tarafından tâyin olunur. Q_1 ne kadar büyük, Z_1 ne kadar küçük olursa, mübadeleye elverişli fazla o kadar büyük olur.

Son yıllarda az gelişmiş ekonomilerde tatbik olunan ziraat tekniği ve miktarı artan sermaye yatırımları ziraî istihsalı (Q_1) artırmıştır. Fakat, ziraat sektörünün ziraî mallara karşı talebinin gelir elâstikiyeti yüksek olduğundan Z_1 de artmış ve mecmu istihsalde zatî istihlâkin payı çoğalmış ve mübadeleye elverişli pay düş-

müştür. Böylece mübadele edilebilir fazla miktarındaki mutlak artış oldukça küçülmüştür.

$$Q_2 (1 - Z_2) :$$

Mecmu arz denkleminin bu kısmı, ziraatin dışına mübadeleye elverişli mal fazlasını gösterir. Q_2 gayri ziraî istihsale delâlet eder. Z_2 ise ziraatten gayri sektörlerin zati istihlâkidir. Z_2 nin kıymetindeki değişmeleri tayin oldukça güçtür. Fakat gelir seviyesi ile birlikte arttığını kabul etmek hatalı olmaz.

Mal Stokları ve Mal İddiharı (r)

Yukarıda verdiğimiz fiyat denkleminde r mübadeleye arz edilmeyen mal miktarını göstermektedir. r 'i iki kısma ayırabiliriz.

$$r = r_1 + r_2$$

r_1 = İstihsal faaliyetlerinin idamesi için gerekli mal stoku (r_1 in kıymeti istihsal tekniği, istihsal ameliyesinin hususiyeti, istihsal periodu, örf ve âdetlere bağlıdır).

r_2 = Spekülasyon maksadı ile elde bulundurulmuş mal miktarı.

Bunlardan bilhassa « r_2 » üzerinde duraçagız. Çünkü spekülatif mal iddiharının fiyat artışı üzerindeki tesiri büyüktür.

r_2 yi tâyin eden âmiller :

i — Spekülatif mal iddiharını yapan sınıfın likit serveti ve mecmu gelirdeki hissesi. Bu spekülâtörlerin bu işe ayırdıkları nakdî sermaye stoklarının hacmini tayin eder.

ii — İleriye aıt fiyat tahmini elâstikiyeti. Bu elâstikiyet enflasyonist bir tazyik altında bulunan az gelişmiş bir ekonomide 1 den büyüktür. Böyle bir durumda satıcılar, elde mal stoklarını artırmak için arzı kısıp mübayaalarını artırırılar. Stoklar çoğalır.

Müstehliklerde ileride muhtaç oldukları malları bulamamak korkusu ve çok yüksek bir fiyat ödemek endişesi ile kendi iktidarları nispetinde stok yaparlar. Neticede carî istihlâk, istihsalin altına düşer, müstahsil ve müstehliklerin elinde stoklar birikir.

Spekülatif ve koruyucu [1] mal iddiharının fiyatlari daha da artıracağına şüphe yoktur. Çünkü efektif arz, carî istihsalin altına

[1] Koruyucu mal iddiharı terimi ile müstehliklerin aradıklarını bulamamak ve yüksek fiyat ödemek korkusu ile yaptıkları iddiharı kastediyoruz.

düşmekte, müstehlikler carî ihtiyaçtan fazlasını talep etmektedirler.

iii — Kredi imkânları. Az gelişmiş ekonomilerde faiz haddinden ziyade kredi hacmi spekülâtif stoklara tesir eder.

SEKTÖRLER ARASI MÜNASEBETLER

Bu bahiste millî gelirin büyük bir kısmını sağlayan zirâî sektörle diğer sektörler arasındaki münasebetleri tetkik edeceğiz.

Ziraat sektörünün üç sektörle münasebeti vardır. 1) ticaret sektörü, 2) diğer müstahsil sektör ve 3) âmme sektörü.

Sektörler arası münasebetleri, bahi skonusu sektörler arası mübadelenin neticesi olan «ticaret hadleri» nin (terms of trade) durumu bakımından tetkik edeceğiz.

Böyle bir münasebet «reel ve «moneter» olarak ele alınabilir. Ticaret hadleri yek diğeri ile mal ve hizmet mübadelesinde bulunan iki sektörün sattığına mukabil ne alabildiğini ölçer.

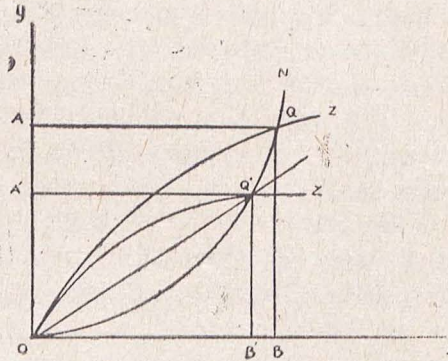
Eğer ziraat sektörü,

1 kilo tereyağı ile 3 metre patiska alırken, şimdi 1 kilo tereyağı ile 5 metre patiska alıyorsa; ziraat sektörünün endüstri sektörüne karşı ticaret haddi lehe dñnmüştür.

Keza,

1 kilo elma ile 1/2 kilo şeker alırken,

1 kilo elma ile 1 kilodan fazla şeker alıyorsa aynı netice doğmuştur.

Diyagram 2

Bu münasebetler 1 inci diagramda gösterilmiştir. Diagramda OX eksenini endüstri mallarının miktarını, OY eksenini ise ziraî malların miktarını gösterir. Z eğrisi ziraat sektörünün mübadele eğrisi, N ise endüstri sektörünün mübadele eğrisidir. Bu iki eğrinin keşiştiği noktada ziraat sektörü OA kadar mal vermekte ve mükabulünde OB kadar sınaî mamûl almaktadır. Mübadele nisbeti $\frac{OB}{OA}$ dir.

Ziraî mallara karşı talep artıp, fiatlar yükselince; ziraat sektörünün mübadele eğrisi Z den Z' ne kayar. Diğer bir ifade ile çiftçi daha az ziraî mal mukabilinde daha çok sınaî mamûl alabilir. Bu değişme diagramda açıkça görülmektedir.

Şimdi, yeni mübadele nispeti N eğrisinin Z₁ eğrisini kestiği Q' noktasına göre taayyün eder ve $\frac{OB'}{OA'}$ ile gösterilmiştir. Diagramda açıkça görüldüğü gibi $\frac{OB'}{OA'} > \frac{OB}{OA}$. Yani ziraat sektörü şimdi daha iyi bir durumdadır.

Şimdi «ticaret hadleri» ni mutad olan şekilde, yani nisbî fiat tahavvülleri ile ifade edelim.

Ziraat ve endüstri arasındaki ticaret hadlerini şöylece gösterebiliriz :

$$\frac{P_A}{P_N} \quad \text{Burada } P_A$$

ziraî malların ortalama seviyesini, P_N endüstri mallarının ortalama fiat seviyesini gösterir. P_A nın P_N e nisbetle yükselmesi, yani

$\frac{P_A}{P_N}$ in büyümesi ziraat sektörünün ticaret hadlerini yükseltir.

Az gelişmiş ekonomilerin büyük bir kısmında nüfus artışı kuvvetlidir. Ziraî istihsal artışı, çok defa, nüfus artışı ve dolayısıyla gıda talebi artışına ulaşamaz. Bu yüzden ziraî malların fiatı sür'atle yükselir.

Şimdi ziraî malların fiyatındaki yükselişten doğan neticeleri tetkik edelim.

Bu maksatla ziraat sektörünün, ticaretin dışında kalan diğer sektörler karşısındaki durumunu incelemek faydalı olur.

Ticaret sektörü spekülâtif mal iddiharı vasıtasıyla rantabiliteyi çok yüksek bir seviyeye çıkarmaya çalışmaktadır. Bu sebeple ticaret sektörünün kazancı büyüktür. Ticaret konusu gayri ziraî malların fiyatları sür'atle yükselir. Fakat bu ziraat sektörünün durumunda büyük bir değişme meydana getirmez. Zira bu sektörün spekülâtif ticarete konu teşkil eden mallara karşı talebi pek fazla değildir.

Ziraî malların fiyatındaki artış, bu sektörün diğer sektörlerle karşı ticaret hadlerini (terms of trade) leyhe çevirmek suretiyle millî gelirden ziraî sektörün payını artırır. Böylece meydana gelen reel gelir artışı karşısında çiftçiler iki imkâna sahiptirler : (i) Ziraî olmayan malların istihlâkını artırmak, (ii) Ziraî mallara karşı talebi çoğaltmak. Ziraat sektörü bunlardan her ikisine de meyyal görünmektedir. Diğer bir ifade ile ziraî sektörün ziraî ve ziraî olmayan mallara karşı talebinin gelir elâstikiyeti sıfırdan büyüktür. Hatta bir çok az gelişmiş memleketlerde bu iki gelir elâstikliğinin toplamı 1 e yakındır. Bu sebeptendir ki, geliri artan ziraat sektörü ziraî mallar istihlâkını artırmakta, diğer bir ifade ile zatî istihlâkını çoğaltmaktadır. Ziraat sektörünün kendi mallarına karşı talebinin gelir elâstikiyeti büyük olduğundan bu sektörün

a — Mübadeleye elverişli fazlası
veya

b — Yatırıma elverişli fazlası az olur.

Mübadeleye elverişli fazla azdır. Çünkü ziraî karakter arzeden az gelişmiş ülkelerin çoğunda tatbik olunan valorizasyon tedbirleri ziraî malların fiyatını sun'î olarak yüksekte tutmaktadır. Diğer bir sebepte sür'atli nüfus artışıdır. Bu ikinci, ziraî malların fiyatını yüksek tutan «exogen» bir faktördür.

Ziraat sektöründe meydana gelen yatırıma elverişli fazla bir tasarruftur. Reel gelir artışı karşısında yatırıma elverişli fazlanın, yani tasarrufun artabilmesi için bu sektörün ziraî ve gayri ziraî mallara karşı talebin gelir elâstikliğinin zayıf olması ve munzam tasarrufun marjinal faidesinin yüksek olması icabeder. Ziraat sektöründe durum bunun aksinedir.

Spekülâtif Ticaret :

Az gelişmiş ülkelerin çoğunda ticaret cazip ve kazançlı bir iş sahasıdır. Bunun sebeplerini daha başlarda izah etmiştik. Şimdi bu sektörün millî gelirin inkisamında hissesine düşen payın artması sebeplerini izah edeceğiz.

1 — Spekülâtif ticarete ayrılan sermayenin miktarı artmaktadır.

2 — Ticaret sektörü hükûmetin takip ettiği ekspansiyonist politika dolayısıyla kolayca kredi temin edebilmektedir.

3 — Geleceğe ait fiat tahmini elâstikiyeti birden büyüktür. Yani fiatların gittikçe artan bir hızla yükseleceği tahmin edilmektedir.

Bu üç faktör evvelce zikrettiklerimizle birlikte spekülâtif ticaretin kazancını sür'atle büyütmektedir.

V

YUKARIDA İŞARET OLUNAN MÜNASEBET VE DEĞİŞMELERDEN DOĞABİLECEK NETİCELER

1 — Gelir inkisamı üzerindeki tesirleri :

Millî gelirin inkisamı gelir yaratan kaynakların miktarı, bunların bölünüşü (bilhassa sektörler arası inkisamı bakımından gelir yaratan vasıtaların ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerine bölünüşü) ve rantabilite derecesi ile taayyün eder.

Buna göre üç sektörlü bir ekonomide millî geliri, sektörlerle inkisamı itibariyle şöyle gösterebiliriz :

$$G = \frac{\partial R_z}{\partial K_z} \cdot K_z + \frac{\partial R_T}{\partial K_T} \cdot K_T + \frac{\partial R_E}{\partial K_E} \cdot K_E$$

Bu denklemde $\frac{\partial R_z}{\partial K_z}$, $\frac{R_T}{K_T}$, $\frac{R_E}{K_E}$ sıra ile ziraat, ticaret

ve endüstri sektörlerinin marjinal rantabilitesini K_z , K_T , K_E ziraat, ticaret ve endüstri sektörlerinde bulunan prodüktif kaynakların miktarını göstermektedir.

$\frac{\partial R_z}{\partial K_z} \cdot K_z$ Ziraat sektörünün millî gelirden hissesine düşen payını,

$\frac{\partial R_T}{\partial K_T} \cdot K_T$ Ticaret sektörünün payını

$\frac{\partial R_E}{\partial K_E} \cdot K_E$ Endüstri sektörünün payını gösterir.

Ziraî malların fiyatlarındaki artışı $\frac{\partial R_z}{\partial K_z}$ nin kıymetini, ziraî sermayenin çoğalmasında K_z nin miktarını artıracığından, ziraat sektörünün hissesine düşen mutlak pay artar. Aynı hal ticaret sektörü için de varittir.

Şu halde ziraat ve ticaretin millî gelirdeki paylarının arttığını kabul edebiliriz.

Âmme Sektörünün Durumu :

Sektörler arası değişmeler neticesinde âmme sektörünün durumu tetkike değer. Eğer hükûmet ziraî gelirlerden vergi almıyorsa, bütçe varidatını artırmak için başka yollara başvurmak mecburiyetinde kalır.

Aşırı ticarî kazançları vergilendirmek çok güç, hemen hemen imkânsızdır. Zira, aşırı ticarî kazançlar çok defa spekülâtif faaliyetlerden doğmaktadır.

Âmme sektörü böylece kaybeden bir sektördür. Zira, ziraî ve ticarî gelir artışını vergilendiremiyor.

Fiat artışı ve gelişen âmme masrafları karşısında iki belli başlı varidat kaynağına müracaat etmek zorunda kalır. Bunlar ; i — istikrazlar ve ii — para emisyonudur. Neticede ekonomide mecmu para arzı (M) artar.

Değişmelerin İktisadî Gelişme Üzerindeki Tesirleri :

1 — Ticaret sektörünün millî gelirdeki payı artmakta ve ticarî faaliyetlere tahsis olunan sermaye büyümektedir. Bunun neticesinde produktif yatırımlara elverişli fonlar gerektiği kadar artmamakta ve ekonominin istihsal takati şayanı arzu bir seviyeye yükselmemektedir.

2 — Ziraî kazançların artmasına rağmen, tasarruf, arzulanan seviyeye yükselememektedir. Zira, ziraat sektörünün ortalama tasarruf meyli pek yüksek değildir.

Diğer taraftan ticarete sağlanan büyük kârlar «teşebbüs kabiliyetini» ve sermayeyi bu sahaya çekmekte ve ekonomide fiziksel produktiviteden ziyade kârlılık zihniyeti hâkim bulunmaktadır. Ticarete yatırılan sermayenin rantabilitesi yüksek, fakat reel anlamda produktivitesi düşüktür.

Endüstriye gelince; burada işletme sevk ve idaresi, işletme organizasyonu kifayetsiz, işçinin vasıflılık derecesi düşüktür. İşletme cesameti küçük, işletme dışı tasarruflar (external economies) zayıftır.

Bütün bunlar iki mühim netice doğurur. Tasarruf (S) düşük

kalır; marjinal produktivite $\frac{\Delta Y}{\Delta K}$ zayıf bulunur.

Bunun önemini, umumî bir gelişme denklemini ele almak suretiyle daha açık olarak görebiliriz :

$$G = \frac{S}{Y} \cdot \frac{\Delta Y}{\Delta K}$$

Burada G iktisadî gelişme veya gelir artışı haddini, $\frac{S}{Y}$ ortalama tasarruf meylini (muvazeneli gelişme için ortalama tasarruf

meyli $\frac{S}{Y}$ marjinal tasarruf meyline $\frac{\Delta S}{\Delta Y}$ eşit bulunmaktadır.)

$\frac{\Delta Y}{\Delta K}$ marjinal produktiviteyi gösterir.

Az gelişmiş ekonomide, yukarıda işaret ettiğimiz sebeplerle

$\frac{S}{Y}$ ve $\frac{\Delta Y}{\Delta K}$ küçük, dolayısıyla gelişme (G) zayıftır.

VI

HÜKÜMETLERİN ROLÜ

Evvelce işaret ettiğimiz gibi, hükûmet, iktisadî hayatın gidişine iki yoldan tesir eder : (1) iktisat politikasının yapıcısı olarak, (2) vergileyen ve harcayan bir ajan olarak.

Sektörler arası münasebetlerin tahlili sonunda gördük ki, hükûmetler, büyük bir kütlenin mensup olduğu ziraat sektörünün vergilerini düşük tutmak, ziraî malların fiatlarını valorizasyon politikası ile yükseltmek temayülüne sahiptirler. Böyle bir iktisadî tedbir ziraat sektörünü daha müsait bir duruma ulaştırmaktadır. Bu iki tedbir bütçe varidatını azaltmak, masraflarını çoğaltmak (veya âmme borçlanmalarını büyütmek) suretiyle M'in (para arzının) artmasına yol açmaktadır.

Böylece görülüyor ki, hükûmet sektörü sektörler arası münasebette sadece gelir akımına ilâvede bulunan (harcamalar vasıtası ile) ve ondan çeken (vergiler vasıtasıyla) bir sektör değildir. Aynı zamanda, takip ettiği iktisat politikasının da büyük rolü vardır.

Hükûmetlerin Gelişme Üzerindeki Tesiri :

Ele aldığımız dört sektörün sonuncusu olan hükûmet sektörü gerek takip ettiği umumî iktisat politikası ve gerek bütçe politikası ile iktisadî gelişmenin hızına tesir edebilir. Bu tesiri tahlilimiz çerçevesinde iki kısma ayırabiliriz.

- i — Sektörler arası münasebetlere tesir etmek,
- ii — Bütçe politikası tedbirlerine müracaat etmek.

Gerçekte bu iki gurup tedbir arasında yakın bir münasebet vardır. Çünkü, hükûmetin ittihaz ettiği umumî iktisadî tedbirlerin bütçedeki akislerini inkâr etmek kabil değildir. Buna mukabil bütçe politikası tedbirleri iktisadî hayatın gidişine tesir etmekten uzak kalmaz.

Bunlardan evvelâ birincisini ele alalım. Müstehlik ve müstahsillerin kararlarını serbestçe verebildikleri piyasa ekonomisinde sektörlerin cesametini ve nisbî ehemmiyetini iktisadî, tarihî, tabii, sosyal âmiller tayin eder. Buna rağmen sektörler arasında şayanı arzu bir münasebete tesis etmek ve beherinin ekonomideki nishî önemini tâyin etmek hususunda umumî iktisat politikası büyük bir rol oynayabilir.

Yukarıdaki tahlillerimizde, az gelişmiş bir ekonomideki mütebbislerin ticarî faaliyetlere meyyal bulunduğunu, ticarî kazançla-

rın yüksek olduğunu ve ticarî faaliyetlere ayrılan sermayenin büyüdüğünü ve spekülâtif stokların arttığını gördük.

Umumî iktisat politikası tedbirleri vasıtası ile, iktisadî bir kayıp olan bu aşırı büyümeyi önlemek kabildir. Bu, aşırı ticarî kârları azaltmak, stokları optimale indirmek ve ticarî faaliyetleri kontrol etmekle mümkün olur. Bundan iki netice doğabilir.

a — Ticarî faaliyetlerin alternatif avantajı ve cazibesi azalır.

b — Ticarî faaliyetten arta kalan bir likit sermaye «fazlsı» birikebilir.

Bu iki değişme sınıf yatırımlar lehinedir. Çünkü sınaî faaliyetin nisbî avantajı daha müsait bir duruma ulaşmış, yatırıma elverişli fonlar çoğalmıştır. Bunun gelir artışına ve gelişmeye müsait bir tesir icra edeceği süphesizdir.

Böylece hükümet evvelce verdiğimiz denklemdaki $\frac{\partial R_T}{\partial K_T}$ nin kıymetini düşürecek ve K_T yi (ticarî sermayeyi) azaltacaktır.

İktisat Politikasının Ziraat Sektörüne Tesiri :

Ziraî mallar fiat politikası (valorizasyon tedbirleri) ve ziraî gelirlerin vergilendirilmemesi bu sektörü diğer sektörler karşısındaki nisbî durumunu düzeltir. Fakat bu değişmeler ziraat sektöründe arzulan istihsal artışını (Q_1) sağlamadığı gibi zürrain zatî istihlâkini (Z_2) çoğaltarak bu sektörün mübadeleye veya yatırıma elverişli fazlasını [$Q_{m_1} = Q_1 (1 - Z_1)$] azaltır.

Bunu gözönünde bulunduran batılı iktisatçılar, az gelişmiş ekonomide gelişmenin gerektirdiği tasarrufların ziraat sektörü tarafından sağlanması lüzumuna inanmışlar ve bunun için de iki yol tavsiye etmişlerdir.

i — Ziraat sektörünün endüstri sektörüne karşı ticaret hadlerini düşürmek ve bu suretle endüstride tasarrufu sağlamak.

ii — Ziraî gelirleri vergilendirmek suretiyle bütçe fazlalıkları ihdas etmek ve bunu yatırıma elverişli bir tasarruf meblâğı gibi kabul etmek.

Birinci için valorizasyon politikasını terk ile ona ilâveten diğer bazı tedbirleri almak; ikinci için de ziraî gelirleri vergilendirmek lâzımdır.

Bütçe Politikasının Gelişme Üzerindeki Tesirleri :

Bütçe politikası tedbirlerinde güdülen yegâne gaye iktisadî gelişme olduğu takdirde, bütçenin : (i) tasarruf, (ii) prodüktiviteyi çoğaltan bir tesir icra etmesi icabeder.

Tasarrufu artırmak için istihlâk temayülü yüksek olan gelir guruplarını vergilendirmek, tasarruf meblâğlarına ve reenvestismanlara vergi muafiyeti tanımak gibi tedbirler düşünülebilir.

Prodüktivite artışında vergilerin ve bütçe harcamalarının tesiri büyüktür. Prodüktivitesi yüksek olan yatırımlara gösterilen vergi kolaylıkları, spekülâtif kazançların ağır verkiye tâbi tutulması prodüktiviteyi çoğaltabilir.

Diğer tarafta hükûmet harcamalarının hacim ve terkinin ortalama prodüktivite üzerindeki tesirleri büyüktür. Hükûmet harcamalarını prodüktif olmayandan, prodüktif sahalara kaydırmak, prodüktivitesi düşük yatırımlar yerine prodüktivitesi büyük yatırımları tercih etmek ve kısa bir zamanda netice veren yatırımlara önem vermek suretiyle iktisadî gelişmeyi hızlandırmak kabildir.
